

Dinî-Ahlâkî Mesnevilerde Çevre Tasviri: *Ferah-nâme* Örneği

*Yrd. Doç. Dr. Raşit Çavuşoğlu

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İzmir-Türkiye

Özet

Bu bildiride XIV. yüzyılda telif edilen dinî-ahlakî mesnevilerinden Kemâloğlu'nun *Ferah-nâme* adlı eserinde işlenen çevre ve çevreye ait kavramların değerlendirilmesi yapılacaktır. Eserinde tabii çevreye dair unsurlara detaylı bir şekilde yer veren müelliflerden biri de XIV. yüzyıl şairlerinden Kemâloğlu'dur. *Ferah-nâme* adlı 3249 beyitlik mesnevisinde, tarihî ve efsanevî şahsiyetlerin yaşadığı çevreyi zengin tasvirlerle okuyucuya aktarır. Hz. Süleyman'ın cinler ve diğer efsanevî şahsiyetlerle olan mücadelesinin detaylı şekilde tasvirinin yapıldığı eserde; deniz, göl, dağ, ağaç ve buna benzer tabiata ait unsurlar sıklıkla vurgulanır. Eserde resmedilen çevre ve çevreye dair unsurlardan çıkarılan tabiat algısı ile günümüzde oluşturulan ve gittikçe tabiiyetten uzaklaşan çevre algısının benzer ve farklı yönlerinin ortaya konması, günümüz çevre problemlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Edebiyat, *Ferah-nâme*, İslam

Description of Environment in Religious-Moral Mathnawis: *Ferah-name* Example

Abstract

This paper tries to examine the environmental terms and the terms related to environment discussed in *Ferah-name* by Kemaloğlu which is one of the published religious-moral mathnawis in 14th century. Kemaloğlu is one of the authors who draws on natural environmental elements in his work. He richly describes the environment in which historical and legendary personalities live in *Ferah-name*. The mentioned work which includes the struggle between Hz Süleyman and gins and other legendary personalities emphasizes the elements belonging to nature such as sea, lake, mountain, tree and etc. It can be argued that to compare and contrast two nature concepts from different ages; the concept of nature coming from described environment and elements of environment in the mentioned work and the contemporary concept of nature which becomes more unnatural, will contribute to the understanding of today's environmental problems.

Key words: Environment, Literature, *Ferah-nâme*, Islam

1. Giriş

İnsanın içinde yaşadığı doğal ve tabii çevrenin, yeryüzüne halife olarak gönderilmiş insan eliyle tahrip edilmesi modern dünyanın büyük çıkmazlarından biri olarak görülmektedir. Düşünen ve akleden insana emanet edilen yerkürenin nehirlerinin kimyasal atıklara yataklık etmesi, deniz ve körfezlerinin kirlenmesi, bitki örtüsünün tarif edilemez şekilde katledilmesi ve buna benzer

This paper derived from author's PhD thesis, "*Ferah-nâmeler ve Kemâloğlu'nun Ferah-nâmesi (İnceleme-Metin)*" (Dokuz Eylül University, 2014).

* Corresponding author: Corresponding author: Asst. Prof. Dr. Address: Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic History and Arts, İzmir Katip Celebi University, İzmir-TURKEY. e-mail address: rasit.cavusoglu@ikc.edu.tr, Phone: +902323293535/8729.

birçok tahribat, günümüz post-modern insanını pek ilgilendirmese de sorumluluk sahibi çevrelerin zihnini ve mesaisini meşgul eden ve yakın gelecekte çözüme kavuşması beklenen en önemli sorunlardandır.

Sanayileşme, teknolojik gelişmeler, havayı kirleten ulaşım araçlarındaki artış, doğal enerji kaynaklarının yetersizliği beraberinde çevre kirliliğini ve çevre sorunlarını da meydana getirmiştir. Doğal kaynakların önü alınamaz bir şekilde kirlenmesi ve tahribi sonucu ortaya çıkan küresel ısınma, temiz su kaynaklarının önemli ölçüde azalması, tabii ve yeşil alanların yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması ve iklim değişiklikleri çözümü beklenen en büyük sorunlardandır.[1] Ekolojik dengeyi korumak üzere özellikle yakın tarihte birçok akım, dernek ve vakıf kurulmuş olsa da çevreye karşı duyarlılık düşüncesi ve bu kurumların dayandıkları temeller insanlık tarihiyle yaşıttır.[2] Çevreyi ve ekolojik dengeyi korumaya yönelik ortaya çıkan akımlar gelişerek günümüzdeki kurumsal yapılarına kavuşmuşlardır.[3]

İslam inanç ve düşünce sisteminde canlı ve cansız varlıklara değer vermek kâmil bir davranış modeli olarak takdim edilir. İlahî dinlerde ve özellikle son ilahî kitap olan Kur'an-ı Kerim'de; insanın içinde yaşadığı tabii çevrenin tasvir edildiği ayetler sadece doğal çevrenin bir parçasını takdim etmez aynı zamanda bu çevrenin ve tabiatın insanoğluna emanet edildiğini beyan eder.

Yaşayan ve yürüyen Kur'an olan Hz. Peygamber'in tavır ve davranışlarına baktığımızda bu ilahî emir ve tavsiyelerin Allah Rasûlü tarafından dikkat ve rikkatle uygulandığı ve kıyamete kadar kalıcı bir örnek olmak üzere insanlığa miras olarak bırakıldığı onun söz ve davranışlarından anlaşılmaktadır. Canlı varlıklara gerektiği gibi davranılması ve onlara merhamet edilmesi, eşyanın yerinde ikamesi, tabii çevrenin tahrip edilmemesi aksine "*kıyamet kopacağı bilinse bile elinde fidanı olanın onu dikmesi*"[4] gerektiği şeklindeki hassas tavsiyelerden Yaraticının muradının, yarattığı varlık ve eşyanın yerinde kullanılması olduğu anlaşılır.

Hayatın gelişmesine etki eden tabii, içtimaî ve kültürel dış şartların bütünü olarak tarif edilen[5] içinde yaşadığımız doğal çevreyi tanımaya ve anlamlandırmaya çalışmak insanlığın var oluşu ile başlamıştır. Allah'ın, ilk insan Hz. Adem'e isimleri öğretmesi bir bakıma içinde yaşayacağı

dünyayı insana tanıtmıştır. Tarihin seyri içerisinde meydana getirilen sözlü kültür ve yazılı eserlerde insanın içinde yaşadığı doğal çevre farklı yönleriyle tasvir edilir.

Edebî eserlerde okuyucunun zihninde oluşması istenen imaj, en güzel şekilde ifade edilmeye çalışılır. Mesnevî türü eserlerde, özellikle Anadolu sahasında telif edilen mesnevîlerde edebî tasvirlerle sıklıkla yer verilmiştir. Bu tasvirler; bir vak'ayı anlatmak, hadisenin vaktini ve geçtiği yeri belirtmek, bir kişinin meziyet ve özelliklerini anlatmak, duygu, düşünce veya bir ânı ifade etmek şeklinde kategorilere ayrılabilir.[6]

Günümüzde edebiyat ile fiziksel çevre arasındaki ilişkiyi inceleyen ve ülkemizde “ekoeleştir” ve “çevreci eleştiri” olarak adlandırılan “ecocriticism”, edebiyat ile çevrenin birbirleri üzerindeki etkisine dayanır. Bu düşünceye göre edebiyat ve çevre birbirinden bağımsız değildir. Ekoeleştir, günümüzdeki çevre sorunlarına çözüm üretmede sorumluluklar da üstlenir. Çevre felaketlerine sebep olan davranışlarda değişiklik sağlayarak insanların çevreye karşı daha duyarlı olmalarını temin etme hedefi bu sorumlulukların başında gelir.[7]

Edebî metinlerde hayat ağacı, âb-ı hayat, Kaf Dağı, simurg, anka, gül, bülbül ve lale gibi remiz ve semboller; zeytin, incir ve nar gibi bitkiler sıklıkla kullanılmıştır. İlahî dinlerde ve İslam kültüründe, Hz. Nuh'un gemisinin karaya oturduğu Cudi Dağı, Hz. Musa'nın Allah'tan vahiy aldığı Sînâ Dağı ve Hz. Peygamber'e (s) ilk vahyin indirildiği Hira Dağı gibi dağlar sıkça kullanılır.[8]

Hız. Peygamber'i üstün niteliklerini anlatan manzumelerde, özellikle na't ve hilye gibi eserlerde Hız. Peygamber (s) gül ile özdeşleştirilmektedir. Bu gibi eserlerde Hız. Peygamber'in yanağı güle benzetilir: *Reng-i rûyı gül ile yek-dil idi / Gül gibi kırmızıya mâil idi*. [9] İslam kültür tarihinde hadîka (Hadîkatü'l-vüzerâ), güldeste (Güldeste-i Riyâz-ı İrfân), riyâz (Riyâzu's-Sâlihîn), Bostan, Gülistan ve şakâyık (Şakâyıku'n-Numâniye) gibi çiçek isimlerinin kullanıldığı birçok eser; gül, lâle, nergis, servi ve sünbül gibi bitkilerin ya remiz ya da redif olarak kullanıldığı epeyce manzume mevcuttur. Edebî sanatlarda sevgilinin boyu serviye, kirpikleri dikene, yanakları güle ve saçları da sünbüle benzetilir.

2. Kemâloğlu'nun *Ferah-nâmesi*'nde Çevre Tasviri

İnsanoğlu eski çağlardan beri tasviri duygu ve düşüncelerini aktarma yollarından biri olarak kullanmıştır. Sözlü anlatımdan yazılı anlatıma, resimden şiire bütün alanlarda farklı tasvir şekillerine rastlanır. Tasvir bir nesnenin benzerini resmetmek veya şekillendirmek olarak tarif edilir. Edebî tasvir ise bir nesneyi okuyucu veya dinleyicinin zihin ve muhayyilesinde estetik duygular uyandıracak tarzda tarif etmektir.[10]

Edebî eserlerde kişilerin ve nesnelerin ayırıcı özelliklerinin anlatılması tasvir veya betimleme olarak ifade edilir.[11] Divan edebiyatında özellikle kasidelerde nesip bölümünde şairin ifade ve tasvir gücü belirgindir. Daha çok mesnevî türü eserlerde bu tasvirler yoğun olarak karşımıza çıkar.[12] Bu tür mesnevîlerden biri olan Kemâloğlu'nun *Ferah-nâmesi* nasihat ve öğüt verme maksadıyla kaleme alınmış manzum bir mâcera hikâyesidir. Dinî-ahlakî ve tasavvufî hakikatlerin manzumeler aracılığı ile halka ulaştırılması gayesi ile vücuda getirilen eserlerin, sanat endişesi yanında nasihat verme amacı taşıdığı da bilinen bir husustur.

Ferah-nâme'deki şehir, dağ, deniz, saray ve kale gibi mekânların anlatımında gelişigüzel bir tasvirden ziyade detaylara inilerek, zengin tasvirlerle yer verilmesi eserin bu yönden de irdelenmesini gerekli kılar. Şair Kemâloğlu'nun, tarihin bir kesitinde, insanın içinde yaşadığı tabii çevre ve bu çevreye dair diğer unsurları edebî bir dil ve üslup ile sunması bu türden eserlerin sadece bir yönden ele alınamayacağını bize göstermesi bakımından önemlidir.

Kemâloğlu'nun *Ferah-nâmesi* ile aynı adı taşıyan ve III. Selim devrinde tabiplik ve çiçek yetiştirmekle uğraşan hekim Mehmed Aşkî tarafından telif edilen *Ferah-nâme* adlı eser de botanik ile ilgili küçük bir risaledir.[13] *Risâle-i Aşkî Der-Hakkı Zehr-i Karanfil bi-Unvân-ı Ferah-nâme* şeklinde isimlendirilen bu eserde, karanfiller ve karanfil yetiştiriciliği hakkında geniş bilgiler yer alır ve karanfil çeşitlerinden bahsedilir. Hekim Mehmed Aşkî'nin *Ferah-nâmesi*'nde giriş bölümünden sonra yer alan iki ayrı bölümde, karanfil çiçeği hakkında amelî ve nazarî bilgilere yer verilir. Risalede, karanfilin yetişmesi için gerekli olan saksı, gübre ve ilaç gibi dış unsurların anlatılır.[14] Risale, 1203/1788-89 tarihinden itibaren yetiştirilen çiçek ve karanfiller hakkında detaylı malumatları içeren bir hâtıme ile sona erer.[15]

Hız. Süleyman'ın kendisine isyan eden devleri cezalandırmak üzere hapsedip bakır kumkumalar (küçük bakır kap veya küçük testi) içinde denize attığı cinleri bulmak amacıyla yapılan mâceralı yolculukta masal kahramanlarının uğradığı efsanevî şehir olan Bakır şehri zengin çevre tasvirleri ile dikkat çeker. Emevî komutanı Mesleme b. Abdülmelik'in İstanbul'u kuşatmasının anlatıldığı bölümlerde dönemin İstanbul tasvirleri de oldukça dikkat çekicidir. Eserde geçen manzum hikâyede Hız. Süleyman dönemindeki tabii çevre ve bu tabii çevreyi mesken tutan toplum tasvir edildiği gibi Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın yaşadığı dönemdeki İstanbul, Şam ve Bağdat gibi bazı şehirlerin fizikî ve sosyo-kültürel yapısı ile ilgili ilgi çekici bilgilere ulaşılmaktadır.

Öğüt ve nasihat vermeyi amaç edinen bu eserlerde bazen işlenen ana konunun yanında, hayatın bütünlüğü gereği, farklı konu ve sahalara da temas edildiği görülür. Eserde on üç ayrı başlık altında işlenen hikâyeye, Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın, Hız. Süleyman'ın kendisine isyan eden devleri hapsedtiği bakır kumkumaların bulunması isteği sonucu yapılan mâceralı yolculuk ve bu yolculuk sırasında gelişen olağanüstü hadiseleri konu edinir. Bu konu eserde; 1) Hız. Süleyman'ın, tahtı üzerinde havada uçarak, hayvanlar ve devler de dahil olmak üzere, ordusuyla Cezîre ülkesi hükümdarı ile savaşması, 2) Bakır şehri hikâyesi, 3) Gerger ülkesinde Hız. Süleyman'ın bakır kumkumalara hapsedtiği devlerin bulunuşu şeklinde üç ana epizoda bölünmektedir.[16]

Kemâloğlu, eserini güzel bir bahçeye benzetir, eser yazmayı ve vücuda getirmeyi de işçilik olarak görür. Ona göre, okuyanın gönüllerine ferahlık veren bu manzume, kendisinin düzenlediği göz alıcı, güzel bir bahçedir. Eserinde yer alan güzel söz ve öğütler ise o bahçenin meyveleridir:

Bu dahi bahçadur dürlü yemiş var
Bulasın isteyüp her kûşede var (183)

Kemâloğlu düzetti bunca bahça
Ki bir işçi dutup virmedi akça (184)

Ferah-nâme'de; tevhîd, na't, nasihat-i pend-nâme, vâsf-ı hâl, sıfat-ı mekr-i dünyâ ve sebebi te'lif başlıklarından oluşan giriş bölümünden sonra, "Âgâz-ı Hikâyet-i *Ferah-nâme*" başlığı ile asıl bölüm başlar. Eserin konusunu teşkil eden efsaneler, kendisinden önce yazılmış muhtelif kitaplardan, başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere, kısmen dinî eserlerden, Emevî fütuhatının meydana getirdiği destanlardan ve özellikle Bakır şehri hikâyesinden alınmıştır [17].

Ferah-nâme'de anlatılan manzum hikâyenin geçtiği ve cereyan ettiği çevre dikkat çekicidir. Tarihi ve efsanevî yer ve mekanların iç içe geçtiği hikâyede İstanbul, Şam, Mısır ve Anadolu gibi tarihi şehirlerin yanında Mağrib, Bakır şehri ve Cezire gibi efsanevî şehirlere de yer verilmiştir. Kemâloğlu, nasihat verme kaygısıyla telif ettiği eserinde tabii çevre ile ilgili doğrudan birçok konuya da temas etmiştir. Sözlü kültürden günümüze kadar aktarılan ve toplum hafızasında yer edinmiş birçok atasözü, deyim ve kelam-ı kibarın da yer aldığı eserde müellif, tabii çevreyi ve insanın içinde yaşadığı coğrafyayı manzum bir şekilde resmetmeye çalışır.

Kemâloğlu, *Ferah-nâme*'nin hemen girişinde, Allah'ın kudreti ve yaratıcılığını övdüğü beyitlerde, yeryüzünün insanın altına döşendiğini ve dağların yeryüzünü sabit kılacak şekilde âdeta bir çivi gibi yere çakıldığını ifade eder. Devam eden beyitlerde; dünyayı çepeçevre saran atmosfer ve diğer koruyucu tabakaların varlığı ve bunların herhangi bir yere bağlı olmaksızın dünyayı korur biçimde konumlandırılmaları, yağmurun yağması sonucu yeryüzünde sayısız nimetlerin insanın hizmetine sunulması, gece ve gündüzün insan fizyolojisine uygun yaratılması ve gecenin insanoğluna dinlenme amaçlı tahsis edilmesi gibi çoğu Kur'an-ı Kerim'den lafzen veya ma'nen iktibas edilmiş hakikatler sıralanır:

Döşedi altumuza yiri ol dem
Bu dağları ana mih itdi mukkem (06)

Düzetdi üstümüze yidi göği
Ne bağlıdur ne vardur yirde köki (07)

Bulutdan yağmur yağdırdı yire
Ki tâ ni'met bite vakt ile ire (08)

Çalap mesken yaratdı bize düni
Ki bildürdi bu günden dahi düni (09)

Kemâloğlu, dünyayı yakın bir gelecekte nihayete erecek, zeval bulacak bir yer olarak görür. Daha çok kıyametin yakınlığı bağlamında kullanılan bu ifadelerin, güneş, gölge, zeval noktası gibi kavramlarla tasvir edilmesi, içinde yaşadığımız ve müşahede ettiğimiz yakın ve uzak çevremizde bulunan varlıkların, metafizik olguların tabii çevreye ait unsurlarla açıklanmaya çalışıldığını gösterir. Görsel örnekler sunmanın mümkün olmadığı geçmiş asırlarda, soyut âleme dair hakikatlerin de somut ve içinde yaşadığımız dünyada kullanılan gözlenebilir kavramlarla ifade edildiği görülmektedir. Kemâloğlu'nun, dünya hayatının çok kısa ve geçici

olduğuna dair astronomik kavramları kullanarak sunduğu örnekler de ilgi çekicidir. Gölge ifadesiyle zâil olma, geçip gitme ve yok olmayı kastederken, aynı zamanda güneş ve dünyanın hareketleri ve birbirlerine karşı olan konumları gereği zeval vakti olarak ifade edilen, güneş ışınlarının dünyaya en dik açıyla gelmesi durumunu dünyanın faniliğine bağlar:

Bu dünyâ gölgedür zâyil olıcı
Zevâle gölgenün tîz varur ucu (85)

Kemâloğlu, eserini yazma fikrine nasıl ulaştığını anlattığı beyitlerde de tabiî çevreden pek çok örnekler verir. Kendince yolda yorgun bir şekilde yürür halde iken ferah bir sahraya ulaştığını, normalde kara ve verimsiz olan toprağın hoş rüzgarlar ile yeşil bir bitki örtüsüyle büründüğünü Eski Anadolu Türkçesi karakterindeki kelimelerle ifade eder. Şair, içinde yaşadığı tabiî çevreyi renkli ve coşkulu bir biçimde tasvir eder. Öyle ki dünyadaki çeşitli doğal güzellikleri cennet bahçesine benzetir:

Götürdi zulmeti rahmet saçıldı
Ki vaktün yatlusı gitdi seçildi (114)

Bu levni âlemün cennet görindi
Benüm ahvâlümi dinle gör indi (115)

Zeberced rengini dutmuş kara yir
Çü båd-ı hoş irişmişdür kara yir (112)

Dünya ve dünyada bulunan tabiî çevreyi renkli ifadelerle tasvir eden Kemâloğlu, diğer yandan bu dünyanın fani olduğunu söylemeden geçmez. Dünyanın geçiciliğini ifade ettiği beyitlerde de yaz ve kış kavramlarını kullanır:

Cihânın bu kamu nakş-ı nigârı
Fenâdur kim göresin cümle varı (140)

Gehî kış olur geh çün olur yaz
Bu ömrümüz dahi gider az u az (141)

Ne hâldür uş görüben rûzigârı
Sebâtı yok durur olmaz karârı (142)

Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın oğlu Mesleme'nin başında bulunduğu ordu ile birlikte 98/717'de İstanbul'u otuz ay boyunca karadan ve denizden kuşatıldığını anlatan beyitlerde dönemin İstanbul'u da bazı yönleriyle tasvir edilir. İstanbul'un fethedilmesinde yaşanan sıkıntı ve zorluklar sebebiyle Mesleme b. Abdülmelik İstanbul'a “kahır şehri” adını vermiştir:

Dirilüp urdılar bir kal‘a bünyâd
Ki İstanbûl içinde kopdı feryâd (209)

Kahır şehri kodı anun adını
Turuban âşikâra kıldı dîni (210)

Ferah-nâme hikâyesinde adı sıkça geçen Sehl adında bir seyyah ve yanındaki yolcular, Sakaliya denilen bir yere gemi ile seyahat ettikleri sırada, bindikleri gemi fırtınaya yakalanır ve denizde çıkan bu fırtına gemiyi Eynehur denilen manzarası güzel bir yere getirir. Deniz kenarında büyükçe bir dağın yamacında kurulu olan bu şehir, çiçekleri, bahçeleri ve türlü kuşları ile düzenli ve intizamlı bir şehir olarak betimlenir. Şehrin tanıtıldığı beyitlerde; lale, nergis, sümbül, gül ve reyhan gibi çiçekler zikredilerek tanıtılan şehrin ne kadar güzel ve alımlı olduğu art arda sıralanan çiçeklerle pekiştirilmeye çalışılır:

Bağ u bahça durur güller açılmış
Kızıl ak gül çemen üzre saçılmış (275)

Benefşe nerges u reyhân u lâle
İder her kûşede kuşlar alâle (276)

Bir insanın beceri ve hünelerinden bahsedilirken “ulu dağları aşmak” ve “kuru ağacı yeşertmek” gibi tabiata dair kavramlar da kullanılmıştır. Mübalağa sanatını kullanarak zor bir işin üstesinden gelmeyi anlatan bu ifadelerde dağ ve ağaç, hayatın içinde birer varlık olarak sunulur:

Ulu dağlarda anca yol başarur
El ursa kuru ağaca yeşerür (425)

Kemâloğlu, insanlardan faydalı işler beklendiğini ve her insanın bir meziyeti olması gerektiğini ifade ettiği beyitlerde, meyve veren ve vermeyen ağaç ve bitkileri örnek gösterir:

Yimişsüz ağacundur kara günü
Ki gölge olduğundan yig odını (470)

Ayakda menfaatsüz ot basılır
Yimişi olmayan ağaç kesilür (471)

Şaire göre devamlı ve sert esen rüzgar insanın aklını başından alır. Hatta devamlı bu şekilde estiği takdirde suyu dahi kurutur:

Yolumuzda susuz yirler var ıssı
Esen yıl giderür çok fehmi ussı (538)

Eğer meşk ile su olsa kurudur
Azâbı çok bu yolun arkurudur (539)

Ferah-nâme hikâyesinde Hz. Süleyman'ın bakır kumkumalara hapsedtiği devleri arayan masal kahramanları yollarını kaybedip şaşkın vaziyette nereye gideceklerini bilemezken karşılarına her türlü güzellikleri içinde barındıran güzel bir sahra çıkar. Şair, sahrayı tasvir ettiği beyitlerde âdetâ okuyucunun zihninde canlandırmak ister. Sahrayı, karşıdan bakanların hayretler içerisinde izleyeceği zümrüt bir tabağa benzeten Kemâloğlu, burada esen rüzgarın bütün dertlere şifa olan bir vasfı olduğunu ifade ederek ovada esen yelin tatlılığını okuyucuya ulaştırmak ister. Akar suların suladığı ve türlü çiçeklerle bezenmiş çimenler içinde menekşe, lale ve gül gibi görkemli çiçeklerin her mevsim insana huzur veren güzellikleri resmeden şairin tasvirleri canlı ve coşkuludur:

Sanasın kim zümürürd bir tabakdur
Dün ü gün karşısına vara bak dur (598)

Kaçan ol yazıdan kim yıl eserdi
Devâ olup kamu renci keserdi (599)

Reyâhindur çemendür lâle güldür
Gider ğussan yakın var dahi güldür (600)

Akar sular çemen üstinde çağlar
Bahâr u güz ola hoşdur bu çağlar (601)

Dünyanın faniliğinin anlatıldığı bir başka beyitte Kemâloğlu, rüzgarı “ölüm yeli” olarak vasıflandırırken, dünyayı da bahçeye benzeyen, bahçe gibi güzel görünümlü ve alımlı ancak hakikatte insanın ömrünü tüketen bir ateş olarak tasvir eder. Bir başka beyitte ise insan ömrü, hızlıca akıp gitmesi bakımından, akarsuya benzetilir:

Bu dünyâ bahça resminde bir oddur
Niçeler ol oda tutuşdı yandı (693)

Ferah-nâme'de, bir çevre unsuru olarak betimlenen Kaf Dağ'ı, bütün cihanı kuşatacak kadar büyük ve zebercetten yapılmış yeşil bir ulu dağ olarak tasvir edilir. Büyüklük ve yüceliğiyle gökyüzüne ulaşan dağın saçtığı ışıqla gökyüzünün mavi rengini aldığı anlatılır. Orada yaylaklar, çemenler, uçsuz bucaksız bağ ve bahçeler bulunur. Kaf dağında bulunan cinnî kızları; kara bakırı altına, balçığı da gevhere dönüştürecek kadar hünerlidirler.

Zebercedden yeşil bir ulu dağdur
Kuşayupdur cihânı sanki bağdur (1181)

Ulaşmışdur ana hem dahi bu gök
Kim anun şu'lesinden oldı gömgök (1182)

Kemâloğlu, *Ferah-nâme* hikâyesi içerisinde rüzgarın vasıflarına da değinir. Tabii çevrenin bir unsuru olan rüzgar aynı zamanda ma'suktan yani sevgiliden çabucak haber getiren bir yeldir. Şair, esen yeli “beşîr-i âşıkân” aşıkların müjdecisi olarak görür ve onun getirdiği güzel haberleri ferah bir koku olarak tasvir eder:

Eyâ ma'sûk ilinden esen yil
Belâlardan kılın bizi esen yil (1198)

Getürdügün ne gökçek kokılardur
Müferrihsin seherde iy esen yil (1202)

Dünyada bulunan canlı ve cansız varlıkların Hz. Süleyman'ın emrine verildiğini anlatan beyitlerde, rüzgarın onun emrine verilışı detaylı olarak tasvir edilir:

Musahhar eylemişdi yili ana
Varur ıdı dise herkankı yana (1252)

Rasûle nite kim Hak'dan inipdür
“Fasahharnâ lehu'r-rîha” diyipdür [18] (1253)

Niçe iklimi yile hep virüpdür
Süleymân'a yili merkeb viripdür (1330)

Hz. Süleyman'ın kendisine isyan eden devleri cezalandırmak üzere hapsettiği on bir adet bakır şişeyi attığı deniz, *Gerger* denizi adıyla anılır. Bu denizin yanında aynı adla anılan bir ülke bulunmaktadır. Hikâyede bu ülkenin hükümdarının ismi açıkça geçmez ve kendisinden “*Gerger şahı*” veya “*Gerger sultanı*” şeklinde bahsedilir. Dünyanın her tarafını kaplayan ve bütün ülkelerini etkileyen tufandan Gerger ülkesinin etkilenmediği zikredilir:

Kaçan siz Gerger iline varasız
Ki Gerger kavmi âdemdür göresiz (1539)

Cihânı kim çıkup tûfân alıpdur
Ana irişmedi şöyle kalıpdur (1540)

Ferah-nâme'de anlatılan hikâyede sıkça adından söz edilen bir diğer efsanevî şehir ise Bakır şehridir. Kemâloğlu, bu efsanevî şehre “*Medînetü'n-nühâs*” ismini vermiştir. Nühâs, Farsça bakır anlamındadır. Şehrin iki yanında güneş vurduğunda uzaktan ateş gibi parlayan bakırdan yüksek iki burcu vardır. Bakır şehri ismini de uzaktan ateş gibi parlayan bu iki burçtan almıştır. Uzaktan bakınca kale ile bütünleşmiş şehrin burç ve kapılarının nereden geldiği bilinmeyen kara taştan olduğu *Ferah-nâme*'de ayrıntılı olarak tasvir edilir. Şehrin iki burcuna güneş vurduğunda, şehre uzaktan bakanlar, onu ateşe benzetirdi:

Bakır şehrin iki yanında yüksek
Bakırdan iki burcu vardı gökcek (1568)

Güneş dokunacak ol iki burca
Havâya şu'lesi giderdi urca (1571)

Bakır şehri örneğinde görüldüğü gibi Kemâloğlu, tabii çevre ile insan eliyle yapılmış yapıları bir bütünlük içerisinde sunar. Hikâyede Bakır şehrine kısaca değinip bu şehirde yaşanan hadiseyi nakletmesi beklenirken, yaşanan vak'a'ya girmeden önce şehir ve çevresinin belirgin vasıflarını tasvir ederek okuyucunun zihninde farklı resimler oluşturur. Güneşin bakırdan yapılan burçlara vurması, şehrin burçlarının civarda bulunan özel bir siyah taştan yapılması, Bakır şehrinin terk edilmiş gizemli bir şehir olması ve şehirde bulunan sarayın ince detaylarla tasvir edilmesi bu efsanevî şehri daha da ilginç kılmaktadır.

Efsanevî Bakır şehri, bağ, bahçe, imaret ve düzenli yapısıyla kusursuz bir şehir olarak anlatılır. Bakır şehri hikâyesinde tasvir edilen mekan; terk edilmiş, ıssız ancak bütün yapılarıyla ve güzelliğiyle ayakta olan bir şehirdir. Şehrin muazzam güzellik ve büyüklükteki giriş kapılarında bulunan levhalarda, dünyanın faniliğine, insanın bu dünyada kalıcı olmadığına ve mülkün gerçek sahibinin Allah olduğuna dair yazılar bulunur. Metruk şehir örneğiyle insanın dünyada ebedî olarak kalamayacağına işaret edilmektedir.

Eserde gece ve gündüz kavramları da ayrıca tasvir edilir. İnsanın içinde yaşadığı âlemin bir parçası olan ve bu dünyayı aydınlık ve karanlıkla şekillendiren gece ile gündüz, hayatın devamı için gerekli unsurlardandır. “*Sıfâtu'n-nehâr*” ve “*Sıfâtu'l-leyl*” başlıkları altında gece ve gündüzün belirgin vasıfları anlatılır. Gündoğumunda esen hafif ve hoş bir rüzgar olan sabâ rüzgarı, sabah vakti olduğunda ortaya çıkar. Şâir, güneşin doğmasıyla dünyanın aydınlandığını

tasvir ettiği beyitlerde güneşin doğması, tan yeli gibi birçok atmosferik ve coğrafik hareketleri de zikreder:

Gice yol yüriyen gündüz olur şâd
Karañulık yağından olur âzâd (1629)

Düşer bâd-ı sabâ subhuñ izine
Nikâbın götürüp esdi yüzine (1972)

Esüp tan yeli dün günin uyardı
Ki altun kandili meşrik uyardı (1974)

Münevver oldu âlem yine ol gün
Kenârından göğüñ çünkim doğar gün (1975)

Kemâloğlu gökyüzünü büyük bir lacivert bir kubbeye benzetir. Güneşin doğuşuna da altın fenerin bu lacivert kubbede görünmesi şeklinde tasvir eder. Güneş yeryüzünü aydınlattığı gibi canlılara da hayat sunar ve onları ferahlatır:

Açıldı lâciverd kubbe kenârı
Çıkardı âleme altun fenârı (2412)

Münevver kıldı ser-te-ser cihânı
Müferrih itdi cümle tende cânı (2413)

Ferah-nâme'de, doğal çevreye ait pek çok unsur sıklıkla zikredilir. Özellikle gece ve gündüzün anlatıldığı beyitlerde dağlar, dereler, yıldızlar, karanlık, aydınlık, gülistan, gülşen ve seher yeli gibi kavramlar insanları mutluluğa sevk eden doğal güzellikler olarak tasvir edilir:

Dutar dağ u dere sahrâ vü gülşen
Eyâ mü'min beşâret geldi gül sen (2722)

Denizden esen bir rüzgar, gurbette olan yolcuları ferahlatır ve onlara esenlik verir:

Şu denlü yandurupdur bizi gurbet
İlümüz yili oldu bize şerbet (2738)

Eserde adı sıkça geçen efsanevî şahsiyetlerden biri olan Şeyh Abdüssamed'in kendi vatanına karşı duyduğu hasret ve özleminin kısa bir şiirle anlatıldığı beyitlerde yurt sevgisi, dağlar, kuşlar, âlem ve cihan gibi kavramlarla anlatılır:

Kuşlar bize merhabâ iderler
Söylemeğe lîki yok lisânı (2744)

Bu dağ dere bize biliş görünür
Zîrâ belürür bunda illik nişanı (2745)

3. Sonuç

XIV. asır şairlerinden Kemâloğlu'nun *Ferah-nâme* mesnevisinde çevre tasvirleri yoğun olarak geçmektedir. *Ferah-nâme*'de yapılan çevre ve mekan tasvirleri, manzum hikayenin kurgusunu güçlendirdiği gibi hikayede geçen tarihî-efsanevî şahsiyetlerin varlıklarını gerçekte kesiştirir[19] ve sanki gündelik hayatın içinde yoğurur. Eserdeki detaylı tasvirler, anlatılan hikayenin sadece bazı şahsiyetler arasında geçen kuru diyaloglarını aktarmaktan öteye geçmesini sağlar ve manzum hikayedeki şahsiyetleri içinde buldukları mekan ve çevre ile bütünleştirir.

Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın huzurunda toplanan mecliste, Hz. Süleyman'ın kendisine isyan eden devleri bakırdan yapılmış şişeler içinde denize atarak onları kıyamete kadar cezalandırdığı şeklinde bir hikaye anlatılır. Emevî komutanı Mesleme b. Abdülmelik'in İstanbul kuşatması başta olmak üzere birçok savaş ve fütuhatin da anlatıldığı eserde, kısmen dinî eserler ve destanlardan oluşturulan hikayeler ve canlı savaş tasvirleri manzum olarak kaleme alınmıştır. Cezire ülkesi padişahının Hz. Süleyman ile yaptığı savaş başta olmak üzere Bakır Şehri Hikayesi gibi efsanevî hikayelerin anlatıldığı on üç meclisten oluşan eserde canlı çevre ve tabiat tasvirleri dikkat çekicidir. Bu tasvirlerde tarihî ve efsanevî şehirler, denizler, göller, dağlar, ağaç ve çiçekler manzum hikayeyi âdetâ canlandırır.

Baştan sona din ve dünyaya dair öğütlere yer verilen eserde Kemâloğlu, mevsimleri, astronomik hadiseleri, gece ve gündüzü, güneş ve ay gibi tabiata ait pek çok unsuru yaşanan hayattaki gibi önemser ve insan ve insan hayatıyla ilgili bu varlıklara ayrı ayrı değinir. İnsanın kainatta tek başına bulunmadığı, çevresindeki varlık ve canlılarla birliktelik içinde olduğu hayatı âdetâ canlı bir resim gibi tasvir eden şairin ifade ve üslûbu da kendine özgü ve coşkuludur. Sebeb-i telif bölümünde eserini meyve veren bir bahçeye benzeten Kemâloğlu'nun *Ferah-nâmesi* çevre ve edebiyat arasındaki ilgi ve bağlantıyı ortaya koyması bakımından dikkate değer bir eserdir.

Kaynaklar

- [1] İbrahim Özdemir, Çevre ve Din, Çevre Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, ss. 31-71; Servet,Armağan, İslam ve Çevre, Gündönümü Yayınları, İstanbul 2005, ss. 41-52; Süleyman Yapıcı, İslam ve Çevre, İnsan ve Çevre, Anıl Grup Yayıncılık, Ankara 2011, ss. 14-19.
- [2] Mesut Kayaer, “Çevre ve Etik Yaklaşımlar”, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2013, Sayı:1, Cilt: 2, ss.67-68.
- [3] Çevrecilik akımına benzer şekilde aynı amaçlarla ortaya çıkan Modern Çevrecilik şeklinde adlandırılan akımın, 1962 yılında Rachel Carson’un “Sessiz Bahar adlı eserinin “Yarının Masalı” başlıklı bölümü ile başladığı kabul edilir. Bkz. Greg Garrard, Ecocriticism-Ekoeleştirici Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar (Çev: Ertuğrul Genç), İstanbul 2016, Kolektif Kitap, s. 13.
- [4] Ahmet b. Hanbel, el-Müsned, III, nu: 183.
- [5] Hilmi Ziya Ülken, Sosyoloji Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 64; Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, Pınar Yayınları, İstanbul 2008, s. 304.
- [6] Ahmet Atilla Şentürk, XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler, İstanbul 2002, Kitabevi, ss. 29-37.
- [7] Sezgin Toska, Eugene O’Neill’in İmparator Jones Adlı Yapıtına Ekoeleştirici Yaklaşım, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2009, s. 6.
- [8] Metin And, Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 33-35.
- [9] İskender Pala, Hilye-i Saadet, TDV Yayınları, Ankara 1991, s. 44.
- [10] Şentürk, s. 21.
- [11] Hüseyin Elmalı, “Tasvir”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2011, Cilt:40, s. 135.
- [12] Âlim Kahraman, “Tasvir”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2011, Cilt:40, s. 136.
- [13] Ekmeleddin İhsanoğlu ve diğerleri, Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi, IRCICA, İstanbul 2006, s. 145.
- [14] Süheyl Ünver, “Çiçek Tarihimizde Türk Karanfilleri”, Türk Etnografya Dergisi, Türk Tarih kurumu Basımevi, Ankara 1967, Sayı:9, ss. 6-7.
- [15] Hekim Mehmed Aşkî ve *Ferah-nâmesi* hakkında geniş bilgi için bkz. Raşit Çavuşoğlu, *Ferah-nâmeler ve Kemâloğlu’nun Ferah-nâmesi* (İnceleme-Metin), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir 2014, s. 12.
- [16] Vasfi Mahir Kocatürk, Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1964, s. 132.
- [17] Kocatürk, aynı yer.
- [18] “Biz de rüzgârı onun buyruğuna verdik.” Sâd Sûresi, 36/38.
- [19] Handan Belli, “Taşlıcalı Yahya Bey’in “Şah u Gedâ” Mesnevisinde Çevresel ve Olgusal Boyutuyla Mekân Tasvirleri”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İstanbul 2015, Sayı:14, s. 30.